

ART TERAPIJA KAO PSIHOTERAPIJA U RADU SA DJECOM I MALOLJETNICIMA U SUKOBU SA ZAKONOM

prof. dr Vildana Pleh

dr. Vahida Djedović

Sažetak: Rad govori o važnosti književnih pravaca, književnih vrsta i psihoterapije. Ovdje je prikazano kako jedna biblioterapijska tehnika može pomoći osobama koje imaju problem tj. prikazano je ciljano čitanje bajki kroz književnoteorijske pravce, a koje znatno doprinose rješavanju problema kao i pomoć u samootkrivanju. Također, prikazan je način na koji se pomaže osobama da svoje nevolje prevaziđu koristeći likove ili situacije u bajkama.

Namjera poređenja književnoteorijskih pravaca i psihoterapije jeste staviti akcenat na važnost saradnje različitih disciplina u pristupu temi – analizi i korisnosti bajki na osnovu različitih književnoteorijskih pristupa, pri čemu su posebno naglašeni terapijski učinci postignuti ovakvim čitanjem.

Art terapija je vid rada sa djecom i maloljetnicima koji su u sukobu sa zakonom. Art terapija kao prevencija, kao intervencija u toku primjene ili izvršenja neke alternativne mjere, alternativne sankcije ili krivične sankcije institucionalnog karaktera. Nošena idejom primjene programa restorativne pravde veliki je broj terapijskih programa koji su na mala ili velika vrata ušli u rad sa djecom i maloljetnicima koji su na određeni način u sukobu sa zakonom. Jedna od njih je i biblioterapija čije „vrijeme tek dolazi“ jer se njena promocija i primjena očekuje.

Savremene metode koje koriste bajku u terapijske svrhe otvaraju nove aspekte terapijskog učinka čitanja/slušanja. U tim aspektima bitno je razumjeti znanja iz teorije i prakse psihoterapije kao i književnih teorija i pogledati šta se dešava u psihoterapijskom procesu između klijenata i sadržaja koji nudi bajka, odnosno slušalaca i teksta u procesu čitanja/slušanja. Isto kao što su književne vrste u terapijskoj praksi zanemarene od domaće stručne populacije, susret između prakse čitanja/slušanja i prakse psihoterapije zanemaren je unutar nacionalnih aspekata društvenih i humanističkih znanosti. I upravo taj prostor nedovoljno prepoznatog i neistraženog spoja, ovome radu otvara recepcijske i interpretacijske mogućnosti za moguće i stvarne plodonosne učinke njihovog susreta.

Ključne riječi: djeca u sukobu sa zakonom, restorativna pravda, biblioterapija, bajka, psihoterapija.

Uvod

Restorativna pravda je koncept koji se zasniva na ideji reparacije ili oporavka narušenog odnosa dvije strane koje imaju suprotstavljene interese odnosno vraćanje ravnoteže u narušene odnose između ljudi odnosno „unutar njih“ samih. Posebna specifičnost restorativnih programa je aktivna uloga aktera u nekom događaju i dobrovoljnog rješavanja konflikta sa posebno značajnom ulogom zajednice. ¹Model restorativne pravde se vezuje kako za punoljetne tako i za maloljetne učinioce krivičnih djela ali se u

¹ Restorativna pravda kao koncept obuhvata vrlo širok spektar intervencija sa različitim ciljevima. Obzirom da je u ovom radu riječ o jednoj terapijskoj metodi koja se može koristiti u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom i specifičnu činjenicu da se u „zatvorene prostore“ smještaja djece i maloljetnika može pristupiti samo kvalitetnim programom terapijskog rada kao što je biblioterapija, restorativnu pravdu ćemo posmatrati kao vrata kroz koja se uvode specifični programi rada sa ovom kategorijom djece.

praksi velikog broja država pokazao puno efikasniji u borbi protiv maloljetničkog prestupništva odnosno našla je svoju veliku primjenu u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom. Također se primjenjuje kroz preventivne programime u radu sa djecom i maloljetnicima, a u kontekstu krivičnog pravosuđa, uglavnom se povezuje s krivičnim postupkom i alternativnim mjerama i sankcijama koje imaju za cilj da ili izbjegnu formalni krivični postupak ili da izbjegnu izricanje i izvršenje krivičnih sankcija koje podrazumijevaju lišenje slobode i tretman u institucijama. Kraj 20. i početak 21. vijeka obilježen je idejama, teorijskim postavkama i praktičnim eksperimentima kroz realizaciju niza projekata primjene programa restorativne pravde u ustanovama u kojima se izdržavaju sankcije institucionalnog karaktera, zatvorima, odgojno-popravnim domovima, odgojnim ustanovama i sl.

Zbog svih specifičnosti boravka maloljetnika u zatvorenim uslovima i općeg cilja sankcioniranja to jeste resocijalizaciji, posebno značajno mjesto imaju programi primjene restorativne pravde u ustanovama. Proces resocijalizacije učinioca krivičnog djela vrši se kroz različite individualne programe rada sa njima koji su terapijskog karaktera a realiziraju se kroz metode edukativnog, zdravstvenog, sportskog, kreativnog i drugih sadržaja. Ono što posebno simbolizira primjenu programa restorativne pravde u ustanovama je aktivno učešće zajednice, kroz različite projektne aktivnosti ili posebne vidove terapija koji su ili osnovni ili dodatni oblik tretmana učinioca krivičnog djela. Jedan od takvih programa je i biblioterapija koja ima posebno značajan tarapeutski učinak.

Književne teorije u psihoterapiji ne predstavljaju nikakvu novost. Većina književnoteorijskih pravaca je potekla iz filozofije, a jedan od najvećih živućih psihoterapeuta, Irvin Yalom svoj rad zasniva na egzistencijalizmu, fenomenologiji, formalizmu... Međutim, na prostorima Bosne i Hercegovine zabilježen je samo jedan biblioterapeut koji ima edukaciju i iz književnosti i iz psihoterapije, a nezamislivo je baviti se biblioterapijom, a ne poznavati važnost objehu disciplina. Pretpostavku ove činjenice moguće je zasnovati na želji za disciplinarnim odvajanjem i prisvajanjem područja proučavanja koju nameću psihijatri, psiholozi i teoretičari književnosti. Kako se zbog ovakvih djelimičnih interesa ne bi izgubio potencijal proučavanja biblioterapije u kontekstu književne teorije i psihoterapije, ovaj rad nudi prostor za proučavanje učinaka koje ovakav susret omogućava.

Biblioterapija je psihoterapijska metoda koja se koristi u svrhu postizanja različitih terapijskih ciljeva uključujući edukaciju osoba, redukciju različitih simptoma bolesti, promjenu u socijalnom kontaktu, te u cilju različitih vještina učenja.

Cilj proučavanja književnog teksta u terapijske svrhe sastoji se u tome da se procesima koji se odvijaju u biblioterapiji, a to su identifikacija, projekcija, katarza i uvid, postigne preokret kroz koji bi klijenti mogli osvijestiti srž problema i pristupiti mu na drugačiji način.

Biblioterapija, engl. *bibliotherapy*, grč. *biblion* – knjiga, knjižnica, grč. *therapeia* – služenje, liječenje = liječenje = liječenje knjigama, terapija knjigama.

Biblioterapija je danas jedna od grana art terapije, lat. *ars, artis* – umjetnost, znanje, znanost, vještina, tj. jedan od načina terapije umjetnošću, u kojoj je osnovni instrument - književno djelo.²

Tokom vremena oblikovale su se različite definicije i koncepti biblioterapije, a sve upućuju da je biblioterapija grupna ili individualna planska upotreba književnog teksta radi olakšavanja i poticanja različitih načina nošenja s različitim problemima.

Američki psihijatar dr. Samuel Crothers 1916. u časopisu *Atlantic Monthly* raspravlja o metodi „pripisivanja“ knjiga klijentima kojima je potrebna pomoć pri rješavanju njihovih problema i prvi put upotrebljava termin „ciljano čitanje“ ili biblioterapija, za ovakav pristup čitanju. Prema Loisu Gottschalku ciljevi biblioterapije su: pomoći klijentu da bolje shvati svoje psihološke i fiziološke reakcije kod frustracija ili pak sukoba; pomoći klijentu da razgovara o svojim problemima; pomoći u smanjivanju sukoba radom na stjecanju samopoštovanja kako bi osoba uočila da su njeni problemi kod

² Osim biblioterapije, kao grane art terapije razvijaju se i: tehnike opuštanja, likovno-oblikovne metode i tehnike, terapija muzikom, terapija pokretom i plesom, dramski izraz. Barath, Arpad. Matul, Daša. Sabljak, Ljiljana. Korak po korak do oporavka. Zagreb, Tipex, 1996.

drugih već proživljeni; pomoći klijentu u analiziranju njegovog ponašanja, a da on ne prođe kroz stvarne opasnosti; ojačati prihvatljive kulturne i socijalne modele i potaknuti maštu.

Iako je nekoliko istraživača, među kojima su i Richard Riordan i Linda Wilson, dokazalo da biblioterapija nema posebnih učinaka,³ prema Claudii E. Cornett i Charlesu F. Cornett, u biblioterapiji se terapeut fokusira na Maslovljevu ljestvicu potreba. Biblioterapijski proces je pokazao nekoliko sljedećih efekta kod klijenata.

1. Afektivne promjene (stavovi, emocije, vrijednosti)
 - Promovše empatiju
 - Stvara pozitivne stavove
 - Poboljšava osobna i socijalna prilagođavanja
 - Stvara pozitivnu sliku o sebi
 - Oslobađa od emocionalnog pritiska
 - Razvija nova interesovanja
 - Promoviše toleranciju, poštovanje i prihvatanje drugih
 - Podstiče realizaciju da postoji dobro u svima
 - Pomaže klijentu da identifikuje socijalno prihvatljivo ponašanje
 - Stimuliše ispitivanje moralnih vrijednosti, što rezultira u razvijanju karaktera
2. Konitivne promjene (intelektualne, razmišljanje, rasuđivanje)
 - Stimuliše kritičko razmišljanje kao što su analize, dolazak do zaključaka i implikacija, donošenje odluka, rješavanje problema te rasuđivanje
 - Daje perspektivu problemima kako bi oni mogli biti stavljeni u odgovarajuću proporciju; čitalac uviđa univerzalnost problema
 - Pridaje uvid u ljudsko ponašanje i motive
 - Razvija pouzdanost samoevaluacije
 - Ohrabruje planiranje prije akcije
 - Dopušta diskusiju na nepersonalnom nivou
 - Otkriva da problemi imaju mnogo alternativnih rješenja i da individualci imaju izbora u rješavanju problema.⁴

Zbog svog značaja, jednostavnih metoda i specifičnih ciljeva koji se postižu biblioterapijom, u nastavku rada posvetićemo punu pažnju ovoj terapiji. Konačni cilj ovakvaog pristupa je želja da se pokaže krajnji učinak biblioterapije u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom.

Odabir književnog teksta

Za biblioterapiju mogu biti korišteni različiti književni tekstovi, a izbor priče jedan je od najzahtjevnijih zadataka biblioterapije. Biblioterapija se može provoditi poezijom, umjetničkom ili narodnom pričom, odabranim dijelovima romana, mitovima, legendama, narodnim pripovijetkama i bajkama, a u ovom radu se govori o učincima biblioterapije kroz umjetničku priču i bajku. Ipak, pri odabiru tekstova treba voditi računa o krajnjem učinku djela na slušatelje, poznavati njihove probleme, interese i čitateljsku

³Prvi autor je izradio doktorsku disertaciju na temu biblioterapije. Prema njegovom istraživanju nije se pokazao značajan učinak biblioterapije, a istraživao je anksioznost, gubljenje na težini, seksualne probleme te probleme u koncentraciji. Istraživanje je sprovedeno 1988. godine, pod nazivom *Bibliotherapy: Does It Work?*

⁴ Claudia E. Cornett and Charles F. Cornett (1980). *Bibliotherapy: The Right Book at the Right Time.*

vještinu. Biblioterapija predstavlja korištenje odgovarajućih književnih tekstova kako bi se pomoglo osobama u procesu njihovog ozdravljenja.

Smatra se da je priča jedan prirodan način izlječenja. Jedna od funkcija priča je izražavanje emocija straha, tuge, očaja, ljutnje, zbunjenosti, bijesa..., a sve su to odrazi i posljedice gubitka i traumatičnih iskustava iz života. S pričom se dijeli bol i time se lakše prihvata, ona postaje stvarnijom, istinskijom i kontroliranijom.

Ona može poslužiti kao dvostruki ulaz, ulaz u osobni svijet mašte i ulaz u realističan i nemaštovit svijet. Zbog toga, kao terapijsko sredstvo u radu s ljudima priča ima dvostruku moć: otkrivanje i buđenje snova i čežnji djetinjstva, kao i traumatičnih iskustava, te njihovu preobrazbu u društveno prihvatljive i ipak ugodne oblike.

„Umijeće pisca“, rekao je Freud, „jest u činjenici da on može ublažiti, promijeniti i prikriti prirodu sanjarenja nudeći je u ugodnom obliku. Mnoge emocije koje su u svojoj biti bolne, mogu postati izvorom užitka za gledatelje ili slušatelje poetskog djela.“⁵

Književnoteorijske pretpostavke biblioterapije polaze od fenomenološko-recepcijske postavke o tome kako je čitanje/slušanje dinamičan proces i jedinstven akt u kojem se iskustvo čitanja/slušanja prepliće s vrlo praktičnim i pragmatičkim procesom označavanja sadržaja vlastite svijesti. Tako, primjerice, definiranje i verbaliziranje svojih osjećanja može biti znatno olakšano postojanjem simboličke mogućnosti transgresije osobnosti u treće lice, što je jedan od segmenata teorijsko-recepcijskih temelja biblioterapije. Osim toga, biblioterapija obezbjeđuje priliku za imaginativnu interakciju između čitatelja, odnosno, slušatelja i teksta koji može biti manje prijeteći nego sama konfrontacija. Kao pomoć u rješavanju ličnih problema i socijalnoj adaptaciji, biblioterapija ima sposobnost da osposobi osobe u stjecanju novih životnih spoznaja, na osnovu različitog uvida u književni tekst. Različitosti uvida u semantičke i formalno-strukturne osobnosti književnog teksta, obezbjeđuje hermeneutika književnog teksta; prema tome, sami metodološki temelji nauke o književnosti predstavljaju obaveznu vrstu podrazumijevanoga znanja u procesu i praksi biblioterapije.

Emocionalna i socijalna adaptacija su uobičajeni izazovi cijelom čovječanstvu. Osjećanja odbačenosti, gubitka, nesigurnosti ili straha su univerzalni.

Biblioterapija je dostupno oruđe koje može osposobiti da se inicira/započne liječenje, rast i/ili proces.

Njene književnoteorijske pretpostavke nalaze se u svim onim hermeneutičkim pravcima koji se sa teorijskog plana egzegze književnog teksta mogu pomjerati ka praktično-pragmatičnom diskursu. Čak i pod pretpostavkom gubljenja vlastitih metodoloških pretpostavki.

Zašto bajka?

Kako bi potpuno ostvarila svoje tješiteljske nakane, svoja simbolična i interpersonalna značenja, bajku bi trebalo pričati, i, izuzev, ako se čita, čitati ju s emocionalnim angažiranjem i s uživljavanjem u priču i ono što bi priča mogla značiti.

Do 18. vijeka bajke su, u dugim zimskim noćima, pričane ne samo djeci nego i odraslima. Kao dio usmene tradicije prenosile su se i reflektovale vrijednost, moral i težnje društvenih zajednica pod čijim okriljem su i nastale. Znanstveni interes za bajku, u Evropi, razvio se u 18. vijeku, kada se sve više gubila umjetnost pričanja. Početkom 18. vijeka izašla je prva evropska verzija „1001 noći“. Također, braća Grim su među prvima sačuvali i sakupili brojne priče koje su čuli od pojedinaca iz naroda i izdali u vremenu od 1812. – 1825. svoje prve zbirke bajki. Vremenom se, na temelju izvorne narodne bajke, formirala tzv. umjetnička bajka. Ekranizacija bajki u 20. vijeku doprinijela je njihovoj popularnosti na jedan drugačiji način i potvrdila potrebu za vilinskim pričama kako kod djece, tako i kod odraslih. Etički

⁵ H.R. Jaus. Estetika recepcije – Nolit – Beograd, 1978.

i metafizički problemi na kojima je bajka sazdana jednakom snagom odjekuju i u malim i u velikim čitateljicama/čitateljima, pomažući im da svijet sagledaju u svoj njegovoj složenosti, bijedi i sjaju.

Bajke su jedinstvene, ne samo kao prozna književna vrsta, već i kao umjetnička djela koja su i djeci i odraslima potpuno pojmiva svojim jezičnim slikama, kao što nije ni jedan drugi vid umjetnosti. Kao i sa svakom velikom umjetnošću, najdublje značenje bajke bit će različito za svaku osobu i različito za istu osobu u raznim trenucima njenog života. Različite osobe, izvući će različita značenja iz istih bajki, u zavini od svojih trenutnih sklonosti, potreba i problema i, kad god im se pruži prilika, mogu se vratiti istoj priči kad budu spremni da stara značenja prošire i/ili zamijene novim.

Bajke se istovremeno obraćaju svim nivoima ljudske ličnosti, komuniciraju na način koji doseže i do neobrazovanog dječijeg uma, ali i do uma racionalne, kultivisane odrasle osobe. One prenose važne poruke svjesnom, pre-svjesnom i nesvjesnom umu. Iskustvo psihoterapeutkinja/psihoterapeuta pokazuje da bajke mijenjaju odnos prema sebi i drugima, obogaćuju unutarnji život bolje nego bilo koje drugo štivo ili drugi psihoterapijski pristup. Mnogo prije nego je psihoterapija postala naučna disciplina, bajke su vijekovima bile sastavni dio narodne psihoterapije. Najpoznatiji primjer je iz „1001 noći“, čija okvirna priča, u osnovi, prikazuje liječenje jednog depresivnog vladara uz pomoć bajki. Prema ovoj priči, dvoje protagonista, muškarac i žena, sreću se u trenutku velike krize u svom životu: car je zatrovan mržnjom prema ženama, a Šeherezada strepi za svoj i za život svoje setre, ali je riješena da se suoči sa strahom i postigne i/ili carevo i/ili svoje izbjavljenje. Ona svoj cilj ostvaruje pripovijedanjem mnogih bajki, a ni jedna priča to ne može postići sama jer su naši psihološki problemi previše složeni, dok je njihovo razrješenje teško. Samo velika raznolikost bajki može obezbijediti podstrek za takvu katarzu. Potrebna je 1001 noć pažljivog slušanja bajki da se car oslobodi depresije i da se postigne njegovo izlječenje.

U savremenoj psihoterapiji rad sa bajkama može se odvijati slično psiho-drami, u kojoj pojedinac preuzima uloge i identifikira se sa nekim likom iz bajke. Na takav način figure iz bajki postaju nosioci klijentkinjinih/klijentovih vlastitih projekcija. Bajka govori: poznajem te, i ja sam kao ti, vidi me! Znam nešto o tebi, želiš li i ti nešto, zaviri u mene! Toliko otkrivajućeg bajka pronalazi u osobama, a u doživljaju bajke krije se izlječenje.

Začetnik strukturalne folkloristike, V. J. Prop, podvrgao je bajke morfološkoj obradi, posmatrajući ih kao priče čija se radnja odvija u okviru funkcije likova, koji logički i umjetnički proizilaze jedni iz drugih. Za bajku je važno šta likovi čine, a ne ko ili kako nešto čini, volja pojedinih likova, njihove namjere i postupci su određeni sa aspekta značenja za junaka, tok radnje i razvoj priče. Također, živa bića, predmeti i osobine likova mogu se, sa stanovišta morfološke analize likova, smatrati ekvivalentima, jer funkcionišu na isti način. Na primjer, jedna od najvažnijih osobina pomoćnika je vidovitost, ali, ako bajka nema pomoćnika/pomoćnika, to svojstvo prelazi na junakinju/junaka. Atributi likova, njihov spol, uzrast, položaj, način njihovog pojavljivanja i atributivni elementi su oni koji bajci daju živopisnost i bogatstvo detalja, s jedne strane, a s druge, ograničenost broja funkcija i likova govori o njoj ponovljivosti i jednoobraznosti.

Bajka/priča ima za cilj osvijestiti sljedeće procese: identifikaciju, projekciju, katarzu i uvid.

Identifikacija

Među psihoanalitičkim pojmovima, dramatska struktura identifikacije razumije se posebno dobro, jer je u središtu samog psihoanalitičkog odnosa, u kojemu se razvoj klijentkinjine/klijentove identifikacije s analitičarkom/analitičarem — njen/njegov transfer — koristi kao put prema izlječenju. Tako je i analiza svojevrsna drama, terapeutska drama identifikacije s početkom sredinom i krajem.⁶

⁶ Prilikom slušanja bajke „Šuma Striborova“ članica grupe se identifikovala sa majkom iz priče. Rekla je da je i njena ljubav prema sinu toliko jaka da će prevazići sve nedaće (zlobnu snahu koja ne dozvoljava često viđanje sa sinom i unukom), i da će istrajati u svojoj nesreći ma kako ona teška bila. Plakala je dok je govorila o svojim problemima, a nakon toga kaže da se emotivno rasteretila. Činjenica da se nalazi u grupi sa ljudima koji

U biblioterapiji, smjela identifikacija s junakom može biti svojevrsna projekcija. Ljudi se mogu identificirati s junakom u smislu eksternalizacije nekih aspekata njihovog vlastitog ega, projekcije njihove žudnje ili lika njih kakvi bi željeli biti, ili kakvi se boje da jesu. U ljudskim odnosima prema umjetničkim djelima, koja čak i u odraslih zauzimaju ono psihološko igralište »prelaznih objekata« između jasno subjektivnog i jasno objektivnog svijeta, može se upustiti u identifikaciju bez straha od kazne, razočarenja i gubitka koji neizbježno prate infantilne identifikacije, što se mora manje ili više nevoljko odbaciti kada se otkrije da lutke ili roditelji, na primjer, nisu samo proizvođači, nisu samo dijelovi njihovog svijeta.

Projekcija

U analitičkoj psihoterapiji, objekti na koje se premještaju nesvjesno preneseni osjećaji, osjećaji iz klijentove prošlosti, su: voditelj grupe, grupa u cjelini, pojedini član grupe, par u grupi itd.

U biblioterapiji, pored navedenih, objekti za projekciju su i likovi i/ili situacije u bajkama/pričama.

Neko od osoba iz grupe ili neka situacija i/ili lik iz bajke može predstavljati za drugog klijenta dijelove njegovog ida, ega, superega, selfa, pounutrenih objekata itd. kao i transfernih figura oca, majke, brata, sestre, prijatelja itd.

Ono što je najvažnije jeste otkrivati i tražiti osjećaj iz prošlosti. On se projekcijom, putem transfera, premjestio na nekog člana grupe, na pojedinu njegovu osobinu ili na neki neživi objekat, npr. na stolicu u kojoj voli sjediti ili na poziciju u kojoj se voli nalaziti u grupi (pokraj vrata, prozora). Te prenesene osjećaje iz prošlosti treba otkrivati, razumijevati i u prilikama interpretirati.⁷

Narcističke projekcije izvan umjetnosti uglavnom su patološke i opterećene krivnjom, jer infantilne želje koje se ispunjavaju na agresivan način, uglavnom su u stvarnosti nedostižne, pa čak i nezakonite. Kada se te projekcije slome, kada stvarnost prisili da se odrekne od narcističkih zahtjeva da svijet treba da služi, onda je moguće održavanje i utjelovljenje, a idealizirana prošlost se internalizira.

Internalizacija (introjekcija) svojevrsna je obratna projekcija u kojoj se ljudski odnosi s odbačenim ili drukčije izgubljenim predmetima zadržavaju kao ego – strukture, kao odnosi između sastavnica sebstva. Najveće identifikacije te vrste pojavljuju se u internalizaciji ljudskih edipalnih odnosa, nakon što ih se odreknu, a prema kojima se oblikuje super-ego. Strašni, idealizirani roditelji iz djetinjstva postaju unutarnji agenti, ideali s kojima se ego neprekidno uspoređuje i nalazi da je u toj usporedbi netačan. Krivnja, koja iz toga proizilazi normalna je i društveno korisna. Ona ljude čini moralnima i samokritičnima.

Projekcija, odricanje, internalizacija: to je normalna drama identifikacije – početak, sredina i kraj edipalnog, te analitičkog ili nekog drugog terapijski ovisnog odnosa. Djetinjstvo, analiza i tragedija moraju se završiti; treba se odreći roditelja, analitičara i junaka, a svoje odnose s njima internalizirati.

Katarza

Riječ katarza znači očišćenje, pročišćenje, oslobađanje od nečega. Pojam dolazi od grčke riječi katharos, a znači pročišćenje. Za Hipokrata katarza je značila tjelesno očišćenje, istjerivanje iz tijela tvari koje uzrokuju bolest. U antičkoj filozofiji i književnosti katarza je duhovno pročišćenje, oslobađanje koje

suosjećaju i dijele tugu s njom, sama po sebi je zaštitnička i članica, osim što je osjetila olakšanje nakon podjele problema sa ostalima, osjetila se i zaštićenom jer je naišla na odobravanje i razumijevanje.

⁷ U jednoj od seansi, nakon pročitane bajke „Ružno pače“, klijent sa dijagnozom PTSP, kaže kako sam namjerno pročitala ovu bajku, jer vjerovatno znam njegovu situaciju. Obrća se drugim članovima i govori kako je ovdje u cjelosti opisan njegov život. Od kako zna za sebe, bio je ružno pače. Rodio se pomoću vakuma i glava mu je ostala deformisana. U prvim godinama školovanja htio je napustiti školu jer su ga i djeca i učitelji zvali „plosko“. Počeo je prihvatati sebe sa dolascima na grupne terapije i sada se preobražava u labuda, odnosno u ono što on zaista jeste. Neki članovi teško mogu govoriti o sebi, ali projekcijom u lik iz bajke, jasno se može uočiti da govore o vlastitom životu.

dovodi do duhovne ravnoteže. Platon je pod katarzom podrazumijevao oslobađanje duše od tjelesnih sklonosti i strasti, kroz razvijanje duhovnog života. Za Aristotela, kao prvog teoretičara tragedije, katarza bi trebala izazivati strah i sažaljenja, što bi trebalo pročistiti osjećaje gledateljstva. Pisci grčkih tragedija smatrali su da se mudrost stječe učenjem kroz patnju. Katarza je kroz povijest kod dramatičara mijenjala značenje. U psihoterapiji katarza je oslobađanje ideja, iznošenjem svjesnog sadržaja, što je popraćeno odgovarajućom emocionalnom reakcijom, a znači i oslobađanje svjesno potisnutog ili zaboravljenog sadržaja. Postoji niz filozofskih tumačenja katarzi. Dugo je interpretirana kao moralno ili mentalno pročišćenje, a danas se ponovo razumijeva najviše u estetičkom smislu, kao i davno u Aristotela.

Odnos publike prema tragičnom junaku je individualan, jer je svaki gledatelj jedinstven i njegov odnos prema junacima zavisi od ličnih iskustava. Grčke tragedije bile su javne građanske i vjerske predstave i Aristotel je pretpostavljao da ilustriraju moralna načela. Međutim, njihov veliki utjecaj na publiku, teško se može pripisati moralnim načelima, iako treba uzeti u obzir da one često vrijeđaju uobičajena shvatanja moralnosti i pravde. Odgovor na drame je pojedinačan i psihološki uvjetovan.

Katarza se najbolje može vidjeti kroz psihoanalitičku teoriju identifikacije, koja, osim katarze govori o oponašanju i suosjećanju.

Identifikacija, kao odgovor na tragediju, više se tiče psihoanalize nego književne teorije i filozofije, iz nekoliko razloga. Prvo, tragedija se odigrava, a ne objašnjava i, kako kaže Ricoeur, njene bitne teme su neizgovorene, što znači da su potisnute, a da bi dospjele u svijest potrebna je analiza koja je sinonim za nesvjesno. Drugo, iako je Shakespeare dosta dobro poznao vrijednost drame kao metafore života, ona je nakon Freuda preuzela novu metafizičku vrijednost, jer se razumije kako se karakteri i životne uloge u velikoj mjeri odigravaju pod nadzorom nesvjesnog.

Richard Rorty u prvom poglavlju svoje knjige objašnjava kako se nova slika sebstva razlikuje od predfrojdotske slike razuma pod utjecajem strasti. Tako, na primjer, Wollheimova rasprava o identifikaciji prihvata dramu kao prirodan objasnidbeni model koji dijeli sebstvo na autora, lik, glumca i gledatelja. Treće, tragedija, u biti, nalikuje psihoanalizi. Ako je Aristotel u pravu, tragedija rezultira posebnim terapeutskim učinkom koji on naziva katarzom. Taj učinak, u oba slučaja proizilazi iz identifikacije (s junakom ili s terapeutom) koja je psihološki jako uznemirujuća, ali na kraju se razrješava. Sam Freud u svojim ranim radovima s Josefom Breuerom, uradio je nešto što je nazvao „katartičkom analizom“, iako nikada nije raspravljao o tome s Aristotelom. Iz ovoga se nameće promatranje ljudske identifikacije s tragičnim junakom, njeno katartično liječenje po analogiji s psihoanalitičkom dramom identifikacije koja se naziva transferom i okončanje analize.

Aristotel, za razliku od Platona, ima psihološki pristup. Teorija katarze u „Politici“ prikazana je posve klinički:

Osjećaj koji snažno utječe na neke duše prisutan je u svima u raznolikoj mjeri: na primjer sažaljenje i strah, a tako i ekstaza. Neki ljudi posebno su podložni tom posljednjem i vidimo da se pod utjecajem vjerske glazbe i pjesama koje dušu izluđuju, oni smire kao da su ih medicinski liječili i pročistili. Na ljude koji se predaju sažaljenju i strahu i osjećajne ljude općenito, a i ostale do mjere u kojoj imaju slične osjećaje, učinak mora biti isti, jer svi oni moraju iskusiti svoje svojevrsno pročišćenje (catharsis) i ugodno olakšanje.

U svojoj definiciji tragedije u *Poetici* Aristotel kaže jednostavno da »sažaljenjem i strahom tragedija postiže pročišćenje (catharsis) takvih osjećaja«. Dakle, dok Platon vjeruje da poezija uzrokuje ludilo, Aristotel smatra da ga ona liječi. Dakako, teorija pretpostavlja da je publika emocionalno poremećena, neuravnotežena, preosjećajna i da je leksaurin očit lijek, kao i kod tjelesnih bolesti. Nemaju svi taj problem, ali kao što to Aristotel vidi, endemičan je u nižih klasa, kojima treba propisivati redovite doze tragedije i katartičnih pjesama kako bi ostale mirne.

Međutim, osim te medicinske metafore pročišćenja, Aristotel ne objašnjava zašto bi to liječenje trebalo uspjevati, iako po iskustvu zna da ono uspjeva. Ako je u pravu i ako izvedba koja izbacuje osjećanja

iz ravnoteže na neki način olakšava uobičajene emocionalne poremećaje, onda bi se taj proces mogao opisati psihoanalitički.

Iako je Freud napustio katartičku metodu, ona ima elemente trajne vrijednosti. Katarza će se održati i u kasnijim Freudovim radovima, a u različitim oblicima traje i danas; od posve analitičke Volkanove terapije „ponovne tuge“ i katartičke psihoterapije Nicholasa i Zaxa, do Scheffove kalifornijske pop – terapije i sve češće, biblioterapije.

Uvid

Pojam znači ulazak u vlastito nesvjesno i daje mu se veliko značenje kao lječidbenom faktoru. Psihoanalitičar Bloch definira uvid kao: „Osnova uvida je da klijentkinja/klijent nauči važno o sebi. To može biti rezultatom (direktne ili indirektne) povratne sprege i interpretacije dane od ostalih članova grupe i klijenata i terapeuta.“

U toku grupne dinamike, često koristim bajku kao intervenciju, a koja bi bila nemoguća bez dobrog znanja o književnim teorijama, a da bi se postiglo baš ono što se u psihoanalitičkoj teoriji naziva uvidom. Zapravo, riječ je o „tehnicu“ čija je primjena usmjerena ka provociranju kvalitativno drugačijeg stava pacijenta prema subjektivnom problemu.

Yalom razlikuje četiri različita nivoa uvida:

1. Klijenti mogu dobiti objektivniju perspektivu o njihovoj interpersonalnoj prezentaciji. Prvi put mogu saznati kako su viđeni od drugih ljudi.
2. Klijenti mogu dobiti određeni uvid u složenije obrasce svog ponašanja prema drugim ljudima.
3. Treći nivo može se nazvati motivacijskim uvidom. Klijenti mogu saznati zašto rade ono što sada rade drugim ljudima i s drugim ljudima.
4. Četvrti nivo uvida, genetski uvid, pokušava pomoći klijentima da shvate kako su postali takvi kakvi jesu. Kroz istraživanje povijesti osobnog razvoja klijent shvata genezu sadašnjih obrazaca ponašanja.⁸

Što će naučiti o sebi, klijent, u grupi, zavisi od mnogo faktora, a prvenstveno o njemu, što znači o njegovoj motivaciji za terapiju, znatiželji da dozna o sebi, potrebama od grupe i terapeuta. Uvid varira od klijenta do klijenta, kao i od mogućnosti koje pružaju razni terapeuti.

Šta je to što se nalazi u tkivu određene bajke, a što je čini tako magijskom i utjecajnom na unutrašnji svijet klijenata? Zašto baš određena bajka biva ključna u sagledavanju i rješavanju postojećih problema?

Susret slušatelja sa bajkom, a koji imaju neke probleme, komunikacija s likovima i događajima iz jednog maštovitog i nestvarnog svijeta stvara doživljajnu pretpostavku napretka u psihoterapiji. Riječ je o unutrašnjoj, emocionalno-racionalnoj distanci prema bajci, koja zbog svog drukčijeg sadržaja ima za posljedicu svojevrsnu derefleksiju, labavljenje hiperintencije simptoma kao uvoda u njenu/njegovu terapijsku relativizaciju.

Zaključak

U biblioterapiji, bajka je sredstvo pomoću kojeg se pravi ključni obrat u psihoterapijskom procesu, odnosno obrat u toku intervencija, tačnije, da se učini prvi iskorak u oporavku.

U biblioterapijskim fazama tj. kroz identifikaciju, odnosno kroz ostvarenje mogućnosti da se čovjek pronađe u određenom liku ili situaciji, preko projekcije kojom pojedinac drugima pripisuje svoje težnje, namjere i nedostatke, a koja vodi do same katarze tj. rasterećenja i oslobađanja zaključanih emocija u sigurnom okruženju, pa do uvida, tj. spoznaje rješenja tog problema, a uz pomoć terapeuta, članovi postaju svjesni da njihov problem može biti prosljeđen ili riješen. Kroz književnoteorijske aspekte

⁸ Eduard Klain i suradnici. 1996. Grupna analiza; Medicinska naklada, Zagreb.

prepoznate su moguće solucije likova iz bajki, zapravo na tuđem primjeru se ispituje mogući ključ za rješavanje vlastitog problema.

Kakav učinak bi ovakav vid terapije imao u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom možemo pretpostaviti, jer do sada nije bilo ovakvih konkretnih iskustava u BiH. Međutim, svjetska iskustva pokazuju izuzetne učinke, posebno što su bajke zbog uzrasta, stepena psihofizičkog razvoja djeteta i maloljetnika, bliske i prihvatljive te im omogućavaju prirodni izražaj i odnos spram njihovog problema.

Primjena biblioterapije u radu sa djecom i maloljetnicima u sukobu sa zakonom, je u svakom slučaju preporuka „struke“ i ostaje da se vidi da li će se, zaista, otvoriti mogućnosti njene primjene u praksi.

Literatura:

1. Aristotel. (2005), *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb
2. Barath, A., Matul, D., Sabljak, L.J. (1996), *Korak po korak do oporavka*, Tipex, Zagreb
3. Barthes, R. (1992), „Uvod u strukturalnu analizu pripovjednih tekstova“, U: Biti, V. (ur.), *Suvremena teorija pripovijedanja*, Zagreb.
4. Bettelheim, B. (2000), *Smisao i značenje bajki*, Express digitalni tisak, Rijeka
5. Claudia E. Cornett and Charles F. Cornett (1980). *Bibliotherapy: The Right Book at the Right Time*. Phi Delta Kappa Educational Foundation Bloomington. Indiana
6. Freud, S. (1942), *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, Matica srpska, Beograd
7. Frojd, S. (1950), *Iz kulture i umetnosti*, Matica srpska, Beograd
8. Goodman, N. (2008), *Načini svjetotvorstva*, Disput, Zagreb
9. Jaus, H. R. (1978), *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd
10. Klain, E. i suradnici. (1996), *Grupna analiza*, Medicinska naklada, Zagreb
11. Vranj, V. (2010) Krivične sankcije prema maloljetnicima u duhu novog Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. *Nova pravna revija*, br. 1-2, str. 34 – 40.
12. Platon. (1983), *Gozba*, Tiskarna Slovenija, Ljubljana
13. Pleh, V. (2019) Alternativni modeli u krivičnom zakonodavstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu LXII, Sarajevo str. 127–155. (izvorni naučni rad) Dostupno na: <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/01/Godisnjak-PFSA-2019-za-web1.pdf>
14. Pleh, V., Suljagić, S. Suljagić, A. (2020) *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi Bosne i Hercegovine*. Centar modernih znanja, Banja Luka, 151 str.
15. Prop, V. J. (1990), *Historijski korijen bajke*, Globus, Sarajevo
16. Riordan, Richard J; Wilson, Linda S. (1989) *Bibliotherapy: Does It Work?* Journal of Counseling and Development : JCD; Alexandria
17. Sijerčić–Čolić, Hajrija, Vranj, Vildana. (2011) *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo.
18. Vranj, V. (2014) „Primjena restorativne pravde u izvršenju kazne zatvora GRIP program – nova šansa za zatvorski sistem Bosne i Hercegovine Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LVII , str. str. 273 – 295.

ART THERAPY AS PSYCHOTHERAPY IN WORKING WITH CHILDREN AND MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW

Summary

The paper discusses the importance of literary directions, literary genres and psychotherapy. Here it is shown how one bibliotherapy technique can help people who have a problem, ie. targeted reading of fairy tales through literary-theoretical directions is shown, which significantly contribute to the solution of the problem as well as help in self-discovery. Also, a way is shown to help people overcome their troubles by using characters or situations in fairy tales. The intention of comparing literary theory and psychotherapy is to emphasize the importance of cooperation of different disciplines in approaching the topic - analysis and usefulness of fairy tales based on different literary theory approaches, with special emphasis on therapeutic effects achieved by such reading. Art therapy is a form of work with children and minors who are in conflict with the law. Art therapy as prevention, as an intervention during the application or execution of an alternative measure, alternative sanction or criminal sanction of an institutional character. Carried by the idea of applying restorative justice programs is a large number of therapeutic programs that have entered into work with children and minors who are in a certain way in conflict with the law. One of them is bibliotherapy, whose "time is yet to come" because its promotion and application is expected. Modern methods that use a fairy tale for therapeutic purposes open up new aspects of the therapeutic effect of reading / listening. In these aspects, it is important to understand knowledge from the theory and practice of psychotherapy as well as literary theories and look at what happens in the psychotherapeutic process between clients and the content offered by the fairy tale, ie listeners and text in the reading / listening process. Just as literary genres in therapeutic practice have been neglected by the domestic professional population, the encounter between the practice of reading / listening and the practice of psychotherapy has been neglected within the national aspects of the social sciences and humanities. And it is precisely this space of insufficiently recognized and unexplored connection that opens up reception and interpretive possibilities for this work for the possible and real fruitful effects of their encounter.

Keywords: *children in conflict with the law, restorative justice, bibliotherapy, fairy tale, psychotherapy.*